

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ВИКЛИКИ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ
В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ**

І.М. Савіцька

*Кіровоградський національний технічний університет
м. Кіровоград, Україна*

У формуванні інноваційної моделі розвитку економіки України важлива роль належить аграрному сектору економіки і відтворенню задіяного у ньому людського капіталу. Саме від його кількісних параметрів та якісних характеристик залежить виробнича спроможність господарюючих ланок, що може забезпечити ефективне функціонування виробництва. А система виробництва, що ґрунтується на формуванні інтелектуально-інноваційної моделі розвитку аграрної економіки, орієнтується на висококваліфіковану й ініціативну робочу силу, безперервність процесу збагачення знань, на задіяння ефективних механізмів формування та використання людського капіталу.

Важливу роль в аграрному секторі економіки України відіграє Кіровоградська область. Подальший розвиток області залежить від наявності в ньому кадрового потенціалу сільської місцевості, яка може бути залучена в аграрному секторі економіки. Аграрний сектор регіону має досить потужний ресурсний потенціал: родючі чорноземи, сприятливі кліматичні умови, працьовиті та високоосвічені трудові ресурси, вигідне геополітичне розташування. А це означає, що в умовах формування ринкових відносин та в епоху трансформаційних перетворень в соціально-економічній сфері якісне кадрове забезпечення сільськогосподарських підприємств Кіровоградської області набуває особливого значення.

Але, незважаючи на сприятливі умови та перспективи розвитку на сучасному етапі, Кіровоградська область, стикається з низкою викликів, що мають структурний характер та потребують системного вирішення у стратегічних вимірах:

- продовжується погіршення кількісних і якісних параметрів демографічних процесів, зростає смертність, народжуваність знижується, значна частина поселень втратила назавжди свій репродуктивний потенціал, поширюються міграційні процеси;
- знижується зайнятість, скорочується трудовий потенціал, посилюються безробіття;
- оплата праці в аграрній сфері продовжує бути найнижчою серед галузей економіки, загострюються проблеми бідності, знижується життєвий рівень селян;
- занепадає і руйнується соціальна інфраструктура села, скорочується обслуговування населення соціальними послугами;
- дефіцит висококваліфікованих кадрів, здатних вирішувати складні виробничі процеси, недосконала система прогнозування потреби у кваліфікованих робітничих кадрах та фахівцях з вищою освітою.

У формуванні людського капіталу аграрних підприємств прямо чи побічно приймає участь сільське населення, що проживає на території Кіровоградської області. Станом на 1 січня 2015 р. населення області налічувало 987,0 тис. осіб, у тому числі сільське 451,1 тис. осіб, або 39,8 % населення [5]. Процес скорочення чисельності населення у сільській місцевості відбувається на фоні чіткої тенденції зменшення загальної кількості населення області.

Найбільш складною проблемою розвитку сільських територій Кіровоградської області є врегулювання демографічних процесів. Демографічна ситуація у

Кіровоградській області характеризується стійкою депопуляцією, старінням населення, зменшенням частки працездатного населення. Складність в демографічній ситуації є результатом погіршення стану здоров'я сільського населення, зниження матеріального становища, складних соціальних та екологічних умов проживання на селі. Спад народжуваності та зростання смертності досягло критичної межі. У 2014 р. кількість померлих перевищувала кількість народжуваних в Кіровоградській області на 620,0 тис. чол., половина з яких припадає на сільські поселення [5]. Головною причиною депопуляції сільського населення є низька народжуваність.

Така ситуація створює реальні загрози національній, а також економічній безпеці області та призводить до дефіциту трудових ресурсів, зменшення обсягів ВВП країни, негативно впливає на ринок праці.

У теперішніх умовах, окрім складної соціально-демографічної ситуації на селі, важливим постає питання зайнятості сільського населення, підвищення рівня продуктивності праці та ефективності сільськогосподарського виробництва, що є передумовою розвитку сільських територій. В цілому у 2014 р. усіма видами економічної діяльності у Кіровоградській області було зайнято 432,1 тис. осіб або 68,1 % трудових ресурсів регіону. Однак, кількість найманих працівників в аграрних підприємствах за досліджуваний період має тенденцію до скорочення. Так, їх чисельність у 2014 р. зменшилась на 21,7% в порівнянні з 2010 р., що в абсолютному виразі становить 14,5 тис. осіб [4, с.27].

Зменшення кількості сільськогосподарських працівників та питомої ваги активного сільського населення, зайнятого в сільському господарстві, пояснюється нехтуванням соціальними інтересами населення в процесі реформування аграрного сектору. Разом із забезпеченням продовольчої безпеки аграрні підприємства повинні дбати про високий рівень добробуту працівників [2, с.221]. Масова незайнятість сільського населення є надзвичайно гострою соціальною проблемою на селі. З року в рік відбувається зростання безробіття та бідності, які, у свою чергу, створюють у сім'ях і сільських громадах напруженість відносин, посилюють загрозу криміногенних явищ на селі тощо. За статистичними даними у 2014 р. кількість безробітних у сільській місцевості складала 31,6 тис. осіб, або 7,9% загальної кількості економічно активного населення Кіровоградської області.

Аналіз причин незайнятості за період 2010-2014 рр. показує, що найбільша частка незайнятих – це звільнені з економічних причин та за власним бажанням, які складають 36,2% та 28,0% відповідно від загальної кількості безробітних по Кіровоградській області. Відмова від звільнень з економічних причин призводить до зниження рівня заробітної плати та підштовхує кваліфікованих працівників до зміни місця роботи. Як свідчать статистичні дані, істотною проблемою є працевлаштування випускників вищих навчальних закладів, частка незайнятих яких у 2013 р. становила 23,5% від загальної кількості безробітних. Основними причинами такої ситуації є відсутність чіткого взаємозв'язку між ринком освіти та ринком праці, професійної диспропорції у підготовці фахівців, відсутність практичного досвіду роботи [6].

Вивільнення трудових ресурсів та поява безробітних в сільській місцевості супроводжується неоднозначними процесами. З одного боку, це позитивні процеси підвищення продуктивності праці внаслідок впровадження та використання інноваційних технологій, раціоналізації організації аграрного виробництва, посилення корпоратизації управління, поглиблення інтеграційних та кооперативних зв'язків. З іншого боку, це погіршення демографічної ситуації та посилення міграційних процесів на селі, що в порівнянні з попередніми роками є досить значним і відображує негативні наслідки здійснюваних реформ на селі. Негативні процеси, що склалися у сільському розселенні внаслідок несприятливої демографічної ситуації, розхитують стійкість поселенського потенціалу села і аграрного сектора економіки, послаблюють його

потенційну здатність забезпечувати географічно-територіальні умови функціонування продуктивних сил сільського господарства, зменшують природну основу відтворення сільської людності.

За статистичними даними у 2014 р. із штату аграрних підприємств Кіровоградської області було звільнено з різних причин більше половини працівників, або 23,6 тис. осіб, тоді як прийнято було на 2,3 тис. осіб менше. Показник плинності кадрів в аграрному секторі економіки області у 2013 р. склав 71,5. Серед основних причин звільнення з роботи працівники вважають низький рівень оплати праці.

Заробітна плата як економічна категорія є основним джерелом грошових доходів, тому її розмір значною мірою характеризує рівень добробуту працівників. Доходи сільських жителів знизались, зросла чисельність населення, що живе за межею бідності. Фактично відсутній так званий «середній клас», який слугує основою розвитку цивілізованого суспільства. Основні тенденції бідності на селі:

- в результаті проведення аграрної реформи більшість сільського населення працездатного віку стало безробітними, сума матеріальної допомоги на випадок безробіття на селі значно нижча ніж у містах;
- темпи зростання заробітної плати на селі значно нижчі ніж у містах, тому рівень доходів сільських домогосподарств значно нижчий;
- високий бар'єр доступу сільських мешканців до системи комунального обслуговування та соціальних пільг та виплат. За останні п'ять років спостерігається зростання заробітної плати, проте порівняно з іншими галузями заробітна плата в сільському господарстві нижча майже в двічі.

У системі якісних характеристик людського капіталу сільського господарства Кіровоградської області особливе значення має їх професійно-кваліфікаційний рівень, який останнім часом підвищується, проте залишається достатньо низьким. Головним чинником є рівень освіти, знань окремої особистості і населення в цілому, який формує якість та величину людського капіталу [3, с.58]. Показники освіченості населення, працівників окремих організацій характеризують накопичений освітній, інтелектуальний та творчий потенціал. Рівень освіти сільської молоді в Кіровоградській області погіршується, збільшується частка сільського населення, яке має тільки базову середню освіту. Така ситуація зумовлена низьким рівнем життя аграрних регіонів країни, скрутним матеріальним становищем, незадовільним станом освітніх закладів. В Кіровоградській області не мають дошкільних установ – 71% сіл, не мають закладів соціально-культурного призначення – 41% сіл, не мають середніх навчальних закладів – 50% сіл. Остання цифра зменшується внаслідок зменшення кількості дітей шкільного віку та шкільної реформи щодо укрупнення малокомплектних сільських шкіл. Тільки 2% сільських населених пунктів мають дитячі лікарні, 12% – амбулаторно-поліклінічні установи. Побут сільського населення забезпечений газопроводами у 36% сіл, централізованим водопостачанням у 22% сіл, дорогами з твердим покриттям – 58% сіл [5].

Доведено, що 32,2 % селян мають більше 25 років трудового досвіду і ще 22,5 % – від 16 до 25 років. Такий досвід, з огляду на його моральне старіння, є обмежувальним чинником використання людського капіталу. Він перешкоджає впровадженню нових технологій, освоєнню нових професій і здобуттю нових знань. Більшість людей, які працюють більш ніж 25 років, отримали освіту на початку своєї трудової діяльності. І якщо за радянських часів підвищення кваліфікації відбувалось планово, періодично і за державні кошти, то протягом останніх 20 років ситуація з оновленням знань змінилась не в кращу сторону. По-перше, скоротилась частка осіб, які навчаються новим професіям і підвищують кваліфікацію, по-друге, працівники сільського господарства найменше задіяні в цих процесах.

Так, частка працівників, які були навчені новим професіям у 2014 р. становила 1,1% від загальної облікової кількості штатних працівників аграрних підприємств. Основною формою навчання працівників була їхня підготовка у навчальних закладах освіти різних типів за договорами (85,9%). Кількість працівників, що пройшли підвищення кваліфікації, протягом 2010-2014 рр. скоротилась на 14%. У 2013 р. підвищення кваліфікації пройшли лише 234 працівників аграрних підприємств, що становило 0,7% від облікової кількості штатних працівників. Звісно, застарілий досвід потребує оновлення знань. Це свідчить, по-перше, про необхідність проведення роз'яснювальної роботи щодо доцільності навчання серед дорослого сільського населення, по-друге, про необхідність інституційних змін у сфері надання освітніх послуг.

У сільській місцевості України у 2013 р. 24 % населення, старшого за 25 років, мали вищу освіту різних ступенів, ще 47,0 % оволоділи повною загальною середньою освітою. При цьому 24,6 % селян закінчили професійно-технічні училища й отримали спеціальну професійну освіту. Частка сільського населення без освіти становила 1,7 %. Дослідження стану кадрового забезпечення сільськогосподарських підприємств регіону показало, що трансформаційні процеси у галузі зумовили скорочення чисельності керівників і фахівців вищої ланки управління сільським господарством на 45,1% та керівників середньої ланки на 56,8%, має місце неуккомплектованість штатних місць керівників і фахівців сільгосп підприємств на 3,31%

Нестача кадрів в сфері освіти сільських поселень зумовлюється передовсім нижчим рівнем оплати праці вчителів. Іншою причиною є загальний рівень бідності та нижча якість життя сільських мешканців, що спричиняє значний відтік молоді до міст. І, як наслідок, відбувається подальше зміщення вікової структури сільського населення в бік постаріння [1, с.66].

Отже, ефективне формування та використання людського капіталу аграрної сфери економіки можливе за умови формування високого рівня інвестиційної привабливості сільськогосподарського виробництва регіону, що залежить не тільки від високої природної родючості ґрунтів, сприятливих природних умов, потуг безпосередньо сільгоспвиробників, а й від політики держави як регулятора економічних процесів і потенційного інвестора стратегічних галузей виробництва, науки, формування сприятливого життєвого середовища на селі.

Відтік висококваліфікованих працівників з аграрних підприємств Кіровоградської області свідчить про втрату накопиченого людського капіталу (певних вмінь, досвіду, неформальних зв'язків). З метою збереження накопиченого людського капіталу та формуванням його нових рис в аграрних підприємствах потрібно підвищити рівень оплати праці висококваліфікованих працівників, забезпечити належні умови праці та відпочинку, стимулювати мотивацію працівників до саморозвитку та підвищення рівня кваліфікації. Адже нагромадження та ефективне використання наявного людського капіталу не тільки дає змогу досягти високої конкурентоспроможності, але й забезпечує раціональне і ефективне використання всіх виробничих ресурсів; можливість запроваджувати нову техніку, технології, освоювати виробництво нових видів сільськогосподарської продукції; випуск якісної продукції і продуктів її переробки; високу продуктивність та якість праці; можливість здійснювати різні види інноваційної діяльності. Залучення інвестицій у людський капітал, ефективне їх використання є могутнім чинником конкурентоспроможності та сталого розвитку економіки України, зростання рівня добробуту населення. При цьому перспективи його відтворення, розвитку й використання багато в чому залежать від взаємодії інтересів людини, сільської громади, держави.

Література

1. Левченко О.М. Особливості впливу освіти на економічний розвиток країн в умовах транзитної економіки / О.М. Левченко // Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць. Вип. 5(48)/ Наук.ред. І.К. Бондар. – К., 2005. – С. 66.
2. Левченко О.М. Професіональний потенціал: регуляторні механізми інноваційного розвитку. Монографія. – Кіровоград: КОД, 2009. – 375 с.
3. Левченко О.М. Щодо формування регіонального кадрового потенціалу / О.М. Левченко // Демографія, економіка праці та соціальна політика: – Вип.6. – Кіровоград: КДТУ, 1999. – С. 57-59.
4. Лібанова Е. Оцінка демографічної політики за допомогою поздовжніх і поперечних показників народжуваності / Е. Лібанова, П. Шевчук // Україна: аспекти праці. – №2. – 2008. – С. 25-31.
5. Головне управління статистики у Кіровоградській області [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://www.kr.ukrstat.gov.ua/>
6. Міністерство аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://minagro.gov.ua/catalog?tid_hierachy=770
7. Концепція організаційно-економічного механізму підвищення ефективності діяльності аграрного підприємства [Електронний ресурс] / О.В. Митяй // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2013. – № 2 (7). – С. 39-46. – Режим доступу до журн.: <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/n2.html>.